

6. ІМФЕ ІР. – Ф. 4. – Спр. 99. – Арк. 1
7. Новицький Я. Острів Хортиця на Дніпрі // Одеський вестник. – 1876. – № 55
8. Ульяновський В.І., Абросимова С.В. Листи Я.П.Новицького до Д.І.Яворницького // Український археографічний щорічник. - Вип.1. – К., 1992 – С. 358.
9. Эварницкий Д.И. Остров Хортица на реке Днестре (Из поездки по запорожским урочищам) // Киевская старина. – 1886. – Кн. 1. – С. 41–90.
10. Ульяновський В.І., Абросимова С.В. Листи Я.П.Новицького до Д.І.Яворницького. – С. 362.
11. НБУВ ІР. – Ф. 202. – Спр. 216. – Ф. І. – Спр. 11573; ІМФЕ ІР. – Ф. 4. – Спр. 20.
12. Ульяновський В. Нашадок запорожців: Козацькі старожитності в долі та творчості Я.Новицького // Запоріжці: До історії козацької культури. – К., 1993. – С. 380–389.
13. ІМФЕ ІР. – Ф. 4. – Спр. 129. – Арк. 4–5.
14. ІМФЕ ІР. – Ф. 4. – Спр. 129. – Арк. 7–8 зв.
15. Там само. – Арк. 6–6 зв.
16. Там само. – Арк. 8 зв.
17. Державний архів Запорізької області (ДАЗО). – Ф. 161. – Спр. 4. – Арк. 1–72 (російськомовний машинопис з правками автора).
18. Новицький Я.П. Острів Хортиця на Дніпрі // Трибуна (Київ). –1990 – № 10–12.
19. НБУВ ІР. – Ф.Х. – Спр. 17865. – Арк. 1–86 (російськомовний авторський рукопис і машинопис). – Спр. 17866. – Арк. 1–59 (рукопис українського перекладу). – Спр. 17867. – Арк. 1–62 (машинопис українського перекладу). – Спр. 17867. – Додатки (карта Хортиці та 8 фотографій).
20. Новицький Я.П. Острів Хортиця на Дніпрі: його природа, історія та старовина // Запоріжці: до історії козацької культури. – К., 1993. – С. 337–379.
21. Новицький Яков. Острів Хортиця на Дніпрі, його природа, історія, древності. – Запоріжжя, 1997. – 88 с.
22. ДАЗО. – Ф. 161. – Спр. 4. – Арк. 40–41; Новицький Я.П. Острів Хортиця на Дніпрі. – Запоріжжя, 1997. – С. 33
23. ДАЗО. – Ф.161. – Спр. 4. – Арк. 26-28; Новицький Я.П. Острів Хортиця на Дніпрі. – Запоріжжя, 1997. – С. 23-24.
24. ДАЗО. – Ф.161. – Спр. 4. – Арк. 39-40; Новицький Я.П. Острів Хортиця на Дніпрі. – Запоріжжя, 1997. С. 32.
25. НБУВ ІР. – Ф.Х. – Спр. 17865. – Арк. 1–86 (російськомовний авторський рукопис і машинопис). – Спр. 17866. – Арк. 1–59 (рукопис українського перекладу). – Спр. 17867. – Арк. 1–62 (машинопис українського перекладу). – Спр. 17867. – Додатки (карта Хортиці та 8 фотографій). Опираємося на ці тексти, оскільки в них є численні правки й викреслення редактора, які були виключені з публікації 1997 р.
26. НБУВ ІР. – Ф. І – Спр. 26311. – Арк. 2.
27. ІМФЕ ІР. – Ф. 4. – Спр. 103. – Арк. 2 зв.
28. Білий В.В. Я.П.Новицький (1847–1925) // Записки історико-філологічного відділу УАН. – Кн.7–8. – К., 1926. – С. 363.
29. Ульяновський В.І., Абросимова С. В. Листи Я.П.Новицького до Д.І.Яворницького. – С. 382.
30. Білий І. Я.П.Новицький. – С. 363.
31. Білий В. Я.П.Новицький. – С. 363.

Євген Стрижак

ПРОБЛЕМИ КАДРОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЕРЕДНЬОЇ ТА ВИЩОЇ ШКОЛИ УСРР У 20-і - 30-і рр. ХХ ст.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Історіографія проблем кадрового забезпечення середньої та вищої школи УСРР 1920–1930-х років почала формуватися практично синхронно з процесом становлення нової радянської школи у республіці й була тісно пов'язана з формулюванням ідеологами правлячої Комуністичної партії власного ставлення до працівників розумової праці, зокрема, й до їх численного загалу – освітянської й науково-педагогічної інтелігенції.

Так, на початку 1920-х років з'явилася ґрунтовна праця Ю. Ларіна, що стосувалася соціально-професійного походження та політичної орієнтації інтелігенції, яка почала співпрацювати з більшовицькою владою [1]. Автор наголошував на особливостях використання інтелектуального потенціалу суспільства задля функціонування економічно-господарських органів й загалом «держaparату». За допомогою соціологічного й політологічного аналізу з'ясував професійний рівень, освітній ценз, соціальне походження й політичні уподобання «буржуазноорієнтованих» службовців [2]. М. І. Бухарін вважав інтелігенцію, котра стала на шлях співпраці з радянською владою, «соціально-класовою групою» й «кваліфікованою бюрократією» [3]. Виразні класові ознаки службовців, які походили з інженерно-технічної інтелігенції, виокремлював також А. В. Луначарський [4].

Організаційної схеми та функціональних ознак системи освітніх установ в УСРР 1920–1930-х рр., їхніх кадрових проблем стосувалися статті Н. Мірзи-Авак'янц й М. Авдієнка [5], праці І. Хаїта про систему радянської освіти [6], а також статті наркома освіти УСРР М. О. Скрипника [7], брошури й збірники промов заступника наркома освіти Я. П. Ряппо [8], які друкувалися упродовж 1920-х – початку 1930-х рр. Вони висвітлювали як загальні питання освітньої роботи, так і її кадрові проблеми.

Постишевський погром української культури 1933 рр. не лише підвів ризик підконтрольними здобутками українізації попередньої доби, а й став новою точкою відліку у функціонуванні Наркомату освіти УСРР й підлеглих йому загальноосвітніх установ та вищої школи республіки. Перманентні кадрові «чистки» за соціально-ідеологічними ознаками стали не лише прикметним явищем у житті освітян України 1933–1938 рр., а й украй загострили проблему педагогічних кадрів в УСРР. Усі ці явища доволі виразно зафіксовані у численних офіційних виступах нового наркома освіти УСРР (1933 – 1938) В. П. Затонського та його заступника А. А. Хвилі [9].

Конституція 1936 р. політично та юридично зафіксувала наслідки сталінської модернізації суспільства, відтак інтелігенція виявилася у ньому прошарком, а не повноцінною соціально-професійною групою, яка уособлювала інтелектуальну власність.

Історіографія 1940 – 1950-х рр. висвітлювала переважно історію розвитку освіти, школи, культури [10], хоча російська історіографія не полишала вивчення проблем «радянської інтелігенції» [11]. Методологія і термінологія залишалися без суттєвих змін. Однією з перших праць українських радянських істориків, автори якої використали визначення інтелігенції, була монографія співробітника Інституту історії АН УРСР Ю. О. Курносова та заступниці міністра освіти УРСР А. Г. Бондар «У навчанні та праці: Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР» [12]. Вони, зокрема, торкнулися й проблем підготовки «кадрів інтелігенції», в тому числі науково-педагогічної й освітньої, хоча цей аспект на той час вже досліджували А. І. Лутченко та інші учені [13].

Розробка історії української інтелігенції, затаврованої у 1930-х й пізніших роках як «буржуазно-націоналістична», і насамперед її педагогічних кадрів, їхнього ідеологічного виховання-перевиховання, підготовки й селекції за умов тоталітарного режиму, та спрямованих проти вітчизняних робітників розумової праці репресій належала до табуїзованих й перебувала під негласною заборонаю. У 1969 р. у розвідці Ю. О. Курносова порушувалося питання про «радянську інтелігенцію», йшлося про основні напрями вивчення її соціального походження, джерел формування. Одначе незмінною залишалася методологічна база дослідження, закладена ще наприкінці 1930-х рр., коли й з'явилася розгорнуте обґрунтування терміну «соціалістична інтелігенція» [14].

Активно вивчалися науково-історичні проблеми формування інженерно-технічної інтелігенції, що пов'язувалося з питанням пришвидшеної індустріалізації СРСР, натомість ідеологічний аспект проблеми виявлявся значною мірою

затушованим. До ґрунтовних праць, які вийшли друком у 1970-х рр., варто віднести монографію А. І. Лутченко [15], одначе загалом цієї теми торкалися десятки дослідників, що засвідчувало не лише початок вивчення історії загалом «радянської інтелігенції», а насамперед її соціально-професійних груп, у тому числі й науково-педагогічної та учительської. Продовженням тенденції легальної деідеологізації у вивченні історії вітчизняної інтелігенції стала кандидатська дисертація київського дослідника Г. В. Касянова [16].

Історіографічний процес 1970–1980-х рр. вирізнявся поглибленням соціальних пріоритетів наукового пошуку, одначе все ще у контексті наукового обґрунтування формування нової історичної спільноти – радянського народу. Українські дослідники продовжували з'ясовувати генезу соціалістичної інтелігенції, соціально-філософські особливості її розвитку [17], але одночасно виявляли пошук інтересу до її галузево-професійних груп. Саме на таких методологічних засадах написані праці В. М. Даниленка, Л. І. Ткачової, В. М. Шейка, В. П. Литвинової [18]. Вони виокремлювали професорсько-викладацький склад вищих навчальних закладів, культурно-просвітницьку діяльність художньої інтелігенції, тобто прагнули з'ясувати функціонально-кадрові ознаки, роль і місце у суспільстві окремих груп інтелігенції. Колективні монографії стосувалися загальних теоретико-методологічних питань, а індивідуальні праці – конкретних історичних проблем діяльності вищої школи й різних соціально-професійних груп інтелігенції – насамперед інженерно-технічної, наукової, художньої.

Якісно новий етап у вивченні проблем радянської інтелігенції розпочався у 1980-х рр. Прикметними у цьому відношенні були дослідження московського історика інтелігенції С. О. Федюкіна (1921 – 1987), зокрема його стаття «Деякі аспекти вивчення історії радянської інтелігенції» [19]. Попри домінування у дослідженнях цього автора ритуальних ідеолого-пропагандистських штампів, властивих тогочасній радянській історіографії, у його розвідках акцентувалася увага й на якісних, отже, значною мірою і негативних моментах у формуванні радянської інтелігенції: стрімкому падінні життєвого рівня інтелігенції у порівнянні з дореволюційним часом; низькому рівні знань абітурієнтів 1920–1930-х рр.; перманентних «чистках» студентського складу радянських вузів за ознакою соціального походження студентів; мізерних видатках на підготовку пересічного фахівця за радянських часів у порівнянні з добою царату, а відтак потребі тривалого «доучування» випускника радянської вищої школи навіть після отримання ним диплома; та ін. [20].

Упродовж 1980-х рр. виходили з друку праці В. П. Пастухова, І. О. Кліцакова, В. К. Майбороди. Автори досліджували становлення науково-педагогічних кадрів вищої школи, кадрові проблеми учительського корпусу УРСР, але у контексті їхньої підготовки, розташування за галузевим принципом, уникаючи аналізу функціональних ознак, соціально-професійної специфіки й реального суспільного статусу [21].

Підсумковим науково-історичним й теоретико-методологічним дослідженням проблем формування й розвитку радянської інтелігенції України стала колективна монографія Інституту історії АН УРСР «Интеллигенция Советской Украины: некоторые вопросы историографии и методология исследования» (1988) [22], яка фактично стосувалася винятково історіографії та методології дослідження проблеми. Але позитивним був сам факт появи цієї роботи у вітчизняній історіографії, оскільки в УРСР вона була першою працею такого формату, хоча й концептуально майже нічим не відрізнялася від методологічних засад попередніх років. Для її авторського колективу соціалістична інтелігенція була лише складовою «нової соціальної й інтернаціональної спільноти людей – радянського народу» [23].

Освітньо-культурні, суспільно-політичні та соціально-професійні аспекти діяльності науково-педагогічної інтелігенції та номенклатури системи Наркомосу

УСРР висвітлювали дослідники політики українізації: Я. В. Верменич, І. В. Ващенко, П. М. Бондарчук, В. П. Борисов, В. В. Масненко, В. М. Даниленко [24]. В їхніх працях критично проаналізовано політико-ідеологічні засади політики українізації, її кадрові проблеми, досягнення й втрати. Водночас піддано сумніву сутнісні ознаки цієї політики, тобто її конструктивний вплив на духовне відродження національно-культурного життя в Україні.

У 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. вітчизняні історики досліджували особливості підготовки національних педагогічних кадрів [25], до певної міри вже традиційно висвітлювали функціонування системи освіти [26], а також вивчали номенклатуру НКО УСРР, біографії його окремих чільних діячів [27].

Методологічне значення для майбутніх дослідників мала монографія Г. В. Касьянова «Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля» (1992) [28], а також докторська дисертація цього одного з провідних співробітників Інституту історії України НАН України [29]. Розмірковуючи над шляхами вирішення проблем кадрового дефіциту щодо інженерно-технічних й освітянських працівників, який особливо загострився наприкінці 1920-х років, дослідник слушно наголошував, що система владних заходів щодо подолання цього дефіциту спрямовувалася на кількісні показники: «Відповідно до цього реформувалася мережа вищої і середньої освіти [...]. У багатьох закладах вводилася вузькоспеціалізована і прискорена система навчання, спрямована на швидкісну підготовку спеціалістів. Це ж стосувалося і технікумів [...]. Усе це дало можливість значно збільшити кількість випускників вузів і технікумів, що поповнювали народне господарство, і дещо знизити напруженість з кваліфікованими кадрами (принаймні, щодо кількості) [...]. Формально це був успіх. Утім, якісний бік справи не покращився. Рівень кваліфікації молодих спеціалістів був украй низьким, більшість з них, потрапляючи на виробництво, мусила «підвищувати кваліфікацію»...» [30]. Учений зауважував, що аналогічні процеси спостерігалися й у підготовці інтелігенції інших спеціальностей з тими ж згубними наслідками: «Форсування підготовки учителів було викликане схожими проблемами: необхідність прискорення подолання неписьменності, поліпшення рівня підготовки вузівських абітурієнтів і т. ін. Такий підхід був дуже небезпечним і авантюристичним, бо консервував невисокий професійний рівень шкільних учителів і, як наслідок, призводив до зниження якісного рівня загальної освіти» [31].

В історіографії окресленого періоду ретельно вивчалися перебіг, регіонально-історичні особливості та наслідки масових репресій 1930-х рр. проти освітян України, відлік яких традиційно береться з «шахтинської справи» 1928 р. (у загальносоюзному масштабі) й процесу «Спілки визволення України» 1929–1930 рр. [32]. Серед таких досліджень своїм фаховим рівнем вирізняється монографія ученого з Інституту історії України НАН України В. І. Марочка та його німецького колеги Г. Хілліга «Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941)» (2003) [33]. Значний інтерес для вивчення історії й масштабів репресій тоталітарного режиму проти науково-педагогічної й освітньої інтелігенції республіки 1920–1930-х рр. становлять й окремі статистичні дані з монографії донецького викладача В. М. Нікольського «Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-і рр.): Історико-статистичне дослідження» (2003), а також інші розвідки цього ж автора [34]. Репресії проти педагогічної інтелігенції УСРР фрагментарно висвітлені також у синтетичній монографії Інституту історії України НАН України «Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст.: Історичні нариси» (2002) [35].

З вищенаведеної проблематики переважали назагал фактологічні праці, проте вони сприяли з'ясуванню низки теоретичних питань й окресленню напрямів подальшого вивчення проблеми. Спостерігалася деяка ідеалізація особливостей національно-культурного розвитку в УСРР зазначеної доби, хоча у монографіях Л. М. Новохатька, Г. Г. Єфіменка простежується критичний аналіз проблем

націонал-комунізму й національної політики ВКП(б) в Україні, а також її впливу на проблеми кадрового забезпечення вищої й середньої загальноосвітньої школи УСРР [36].

Характерною ознакою вітчизняної історіографії 1990-х – початку 2000-х рр. є поглиблене вивчення соціально-професійних груп працівників розумової праці. Їх формування та діяльність досліджували І. В. Богінська, О. Ю. Осмоловська, М. А. Шипович, О. А. Тарапон [37]. Захищено дисертації про політичну й культурно-освітню діяльність наркомів освіти УСРР М. О. Скрипника, О. Я. Шумського [38], а також з питань історіографії освіти в Україні [39]. Триває вивчення організаційно-функціональних засад системи освіти в УРСР міжвоєнної доби [40]. Так, наукові праці й докторська дисертація М. М. Кузьменка присвячені аналізу соціально-професійного статусу й освітньо-культурного рівня науково-педагогічної інтелігенції УРСР 20–30-х рр. ХХ ст. [41].

Підсумовуючи історіографічний аналіз наукової літератури з проблем кадрового забезпечення середньої та вищої школи України 1920 – 1930-х років, можна дійти висновку, що окремі фрагменти цієї проблеми висвітлювалися у науковій літературі, однак системного висвітлення заявлена нами тема все ще не знайшла.

Джерела та література:

1. Ларин Ю. Интеллигенция и Советы: хозяйство, буржуазия, революция, госаппарат. – М.: ГИЗ, б. г. – 128 с.
2. Там само. – С. 61–62.
3. Бухарин Н. И. Проблемы теории и практики социализма. – М., 1989. – С. 326.
4. Луначарский А. Интеллигенция и социализм // ВАРНИТСО. – 1930. – № 4. – С. 3–14.
5. Мірза-Авак'янц Н. Ю. Народна освіта на Україні у 1924 р. // Радянська освіта. – 1925. – № 8/9. – С. 83–85; Авдієнко М. Народна освіта на Україні в 1927/28 році // Радянська освіта. – 1928. – № 10. – С. 15–26.
6. Хаїт І. Система радянської освіти: Підручник для вжитку в педагогічних вузах і для вчителів. – Х.: Книгоспілка, 1927. – 250 с.; Хаїт І. На педагогічні теми. – Х.: Радянська школа, 1936. – 206 с.
7. Скрипник М. О. Десять заповідей культурного будівництва // Радянська освіта. – 1927. – № 12. – С. 1–12; Скрипник М. О. Завдання культурного будівництва на Україні: Доповідь на Х з'їзді КП(б)У // Радянська освіта. – 1928. – № 1. – С. 1–11; Скрипник М. За єдину систему народної освіти // Радянська освіта. – 1930. – № 5/6. – С. 1–10; Скрипник М. Реконструкція українського національного культурного процесу // Радянська освіта. – 1930. – № 1. – С. 2–12.
8. Ряппо Я. Система народного просвещения Украины: Сб. материалов, статей и докладов. – Х.: Радянська школа, 1925. – 253 с.; Ряппо Я. Система народної освіти на Україні: Соціальне виховання і професійна освіта й наука. – Х., 1926. – 16 с.
9. Затонський В. П. З питань національної політики на Україні // Більшовик України. – 1933. – № 9/10. – С. 107–117; Затонський В. Нові перемоги лєнінської національної політики / Більшовик України. – 1933. – № 13/14. – С. 34–51; Затонський В. П. Національно-культурне будівництво і боротьба проти націоналізму: Доповідь і заключне слово на січневій сесії ВУАН. – К.: Вид-во ВУАН, 1934. – 64 с.; Затонський В. П. Про вчителів та школу: [Промови]. – Харків: Рад. школа, 1935. – 226 с.; Хвиля А. Виховати молоде комуністичне покоління // Комуніст. – 1933. – 27 липня; Хвиля А. По-більшовицькому зустріти новий навчальний рік! // Комуніст. – 1933. – 5 серп.; Хвиля А. Школа – могутня зброя виховання комуністичного суспільства // Комуніст. – 1933. – 5 верес.
10. Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР. 1917–1957. – К.: Рад. школа, 1957. – 448 с.; Кафтанов С. Десять лет работы высшей школы // Вестник высшей школы. – 1948. – № 5. – С. 1–12; Терентьев В. Т., Бабко Ю. В. Розвиток вищої технічної школи УРСР в роки першої п'ятирічки // Укр. іст. журн. – 1958. – № 3. – С. 73–83; Синецький А. Я. Профессорско-преподавательские кадры высшей школы СССР. – М.: Просвещение, 1950. – 235 с.; Галкин К. Т. Высшее образование и подготовка научных кадров в СССР. – М.: Высшая школа, 1958. – 176 с.; та ін.
11. Кафтанов С. Советская интеллигенция и ее задачи в новой пятилетке. – М.: ГИЗ, 1947. – 63 с.
12. Курносков Ю. О., Бондар А. Г. У навчанні та праці: Підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР / АН УРСР. Ін-т історії; Відп. ред. Г. М. Шевчук. – К.: Наук. думка, 1964. – 342 с.
13. Лутченко А. И. Советская интеллигенция. – Минск: Высшейшая школа, 1962. – 32 с.; Лутченко А. И. Из истории советской интеллигенции. – М.: Наука, 1966. – 223 с.; Лутченко А. И.

Советская интеллигенция: история формирования и роста. 1917–1965 гг. – Минск: Высшая школа, 1968. – 432 с.

14. Курносоев Ю. О. До питання про визначення поняття «радянська інтелігенція» // Укр. іст. журн. – 1969. – № 5. – С. 68–74.

15. Лутченко А. И. Создание инженерно-технических кадров в годы построения социализма в СССР (1926–1958). – Минск: Высшая школа, 1973. – 238 с.

16. Касьянов Г. В. Инженерно-технічні секції профспілок України в соціалістичному будівництві 1926–1937 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1987. – 19 с.

17. Астахова В. И. Советская интеллигенция и ее роль в общественном прогрессе. – Харьков: Вища школа, 1976. – 155 с.; Смоляков Л. Я. Социалистическая интеллигенция: социально-философский анализ. – Киев: Вища школа, 1986. – 224 с.

18. Даниленко В. М. Сотрудничество УССР и РСФСР в области образования и науки в период построения социализма / АН УССР. Ин-т истории; Отв. ред. П. П. Гудзенко. – Киев: Наук. думка, 1981. – 190 с.; Ткачова Л. И. Інтелігенція Радянської України в період побудови основ соціалізму. – К.: Наук. думка, 1985. – 191 с.; Шейко В. М. Великий Октябрь и культурно-просветительская деятельность научной интеллигенции Украинской ССР (1921–1925 гг.) // Вопросы истории СССР. – 1979. – Вып. 24. – С. 58–64; Шейко В. М. Из истории идейно-политического перевоспитания старого учительства УССР (1921–1925) // Вопросы истории СССР. – 1980. – Вып. 25. – С. 51–57; Литвинова В. П., Шейко В. М. Из истории культурно-просветительской деятельности художественной интеллигенции УССР (1921–1925) // Вестник Харьковского ун-та. – Харьков, 1984. – Вып. 266. – С. 12–18.

19. Федюкин С. А. Советская власть и буржуазные специалисты. – М.: Мысль, 1965. – 255 с.; Федюкин С. А. Некоторые аспекты изучения истории советской интеллигенции // Вопросы истории. – 1980. – № 9. – С. 17–31.

20. Федюкин С. А. Некоторые аспекты изучения истории советской интеллигенции // Вопросы истории. – 1980. – № 9. – С. 24–27.

21. Пастухов В. П. Научно-педагогические кадры высшей школы. – Киев: Вища школа, 1983. – 57 с.; Майборода В. К. Про становлення та розвиток вищої педагогічної освіти (1917–1928 рр.) // Укр. іст. журн. – 1987. – № 5. – С. 96–102; Кліцаков І. О. Партійне керівництво ідейно-політичним вихованням учительства (1917–1927 рр.) // Укр. іст. журн. – 1988. – № 3. – С. 90–100; Кліцаков І. О. Підготовка і виховання учительських кадрів на Україні (1927–1937 рр.) // Укр. іст. журн. – 1990. – № 2. – С. 57–69; Майборода В. К. Особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти в УРСР 1917–1941 рр. // Укр. іст. журн. – 1990. – № 11. – С. 58–64.

22. Интеллигенция Советской Украины: некоторые вопросы историографии и методология исследования / АН УССР. Ин-т истории; Редкол.: Ю. А. Курносоев (отв. ред.) и др. – Киев: Наук. думка, 1988. – 187 с.

23. Там само. – С. 3–4.

24. Даниленко В. М. Українізація: Здобутки і втрати (20–30-ті роки) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Рес. мжвід. зб. наук. праць. – К., 1992. – Вип. 2. – С. 79–91; Даниленко В. М. До витоків політики «українізації» // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. / Ін-т історії України НАН України. – К., 1993. – Вип. 1. – С. 53–67; Даниленко В. М. Згорання «українізації» й посилення русифікаторських тенденцій у суспільно-культурному житті радянської України у 30-ті роки // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. / Ін-т історії України НАН України. – К., 1996. – Вип. 2. – С. 96–116; Ващенко І. В. Проблема політики українізації в історичній літературі після 1991 р. // Збірник наук. праць Харків. держ. пед. ін-ту ім. Г. Сковороди: Історія та географія. – Х., 2000. – Вип. 4. – С. 113–122; Ващенко І. В. Українізація в історіографії середини 1930-х – початку 1950-х рр. // Збірник наук. праць Харків. держ. пед. ін-ту ім. Г. Сковороди: Історія та географія. – Х., 2000. – Вип. 5. – С. 36–43; Верменич Я. В. Поняття «українізації» в історичному контексті // Науковий зб. Ін-ту політологічних і етнонац. досліджень НАН України. – К., 1999. – Вип. 9. – С. 129–131; Верменич Я. В. Політичні наслідки та уроки політики українізації 20–30-х рр. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. / Ін-т історії України НАН України. – К., 2001. – Вип. 4. – С. 288–308; Бондарчук П. М. Політика українізації і профспілки УСРР (1920-ті рр.) / Відп. ред. В. М. Даниленко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. – 161 с.; Борисов В. П. Українізація та розвиток загальноосвітньої школи в 1921–1932 рр. // Укр. іст. журн. – 1999. – № 2. – С. 76–80; «Українізація» 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки / Ін-т історії України НАН України; Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 392 с.; та ін.

25. Висовень О. Педагогічна інтелігенція в національно-культурному розвитку України (1920 – поч. 1930-х рр.): історіографія // Наук. записки з укр. історії Переяслав-Хмельницького держ. пед. ін-ту ім. Г. Сковороди. – 1994. – Вип. XIII. – С. 116–118; Мартыничук И. И. Подготовка национальных педагогических кадров в 1920-е годы // Новые страницы в истории Донбасса: Сб. ст. – Донецк, 1997. – С. 83–90; Кліцаков І. О. Педагогічні кадри України (1917–1937 рр.). – Донецьк: Юго-Восток, 1997. – 310 с.; Богінська І. В. Система підготовки педагогічних кадрів в умовах поступового згорання політики українізації (1933–1939) // Актуальні проблеми

вітчизняної і всесвітньої історії. – Луганськ, 2001. – С. 147–150; та ін.

26. Майборода В. К. Особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти в УРСР 1917–1941 рр. // Укр. іст. журн. – 1990. – № 11. – С. 58–64; Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки. – Донецьк: РВА ДонДТУ, 2000. – 247 с.

27. Солдатенко В. Ф. Незламний: Життя і смерть Миколи Скрипника. – К.: Книга Пам'яті України, 2002. – 352 с.: іл.; Даниленко В. М., Кузьменко М. М. Соціальний тип та інтелектуально-освітній рівень номенклатури скрипниківського наркомосу: Біографічні нариси. – Севастополь; Донецьк: Вебер, 2003. – 56 с.; Дорошко М. С. Компартійно-державна номенклатура УСРР у 20–30-ті роки ХХ ст.: соціоісторичний аналіз. – К.: Вид.-полігр. центр «Київський ун-т», 2004. – 154 с.; Вигovskyй М. Ю. Номенклатура системи освіти в УСРР 1920–1930-х років: соціальне походження, персональний склад та функції. – К.: Генеза, 2005. – 312 с.

28. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канадський ін-т укр. студій Альбертського ун-ту, 1992. – 176 с.

29. Касьянов Г. В. Інтелігенція Радянської України 1920-х – 30-х років: соціально-історичний аналіз: Дис. ... д-ра іст. наук. 07.00.02 – Історія України / Ін-т історії України АН України. – К., 1993. – 379 с.

30. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. – С. 135–136.

31. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років. – С. 136.

32. Касьянов Г. В. «Шахтинська справа» // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Республіканський міжвідом. зб. наук. праць / Ін-т історії України АН України; Відп. ред. С. В. Кульчицький. – К.: Наук. думка, 1991. – Вип. 1. – С. 36–46; Войналович О. О. Фабрикація справи «Польської організації військової» та втрати педагогічних кадрів на Поділлі // Тези доп. респ. наук. конф. «Дунаївці: їх роль і місце в історії Поділля». – Дунаївці, 1993. – С. 87–88; Журецький Я. І., Шитюк М. М. Освітняні Миколаївщини – жертви репресій сталінізму. – Миколаїв, 1994. – 69 с.; Кузьменко М. Висвітлення масових репресій проти науково-педагогічних кадрів в Україні періоду сталінізму: історіографічний аналіз сучасної української літератури // Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка: Міжнар. наук.-теорет. конф., Київ, 25 листоп. 2000 р.: Матеріали / Редкол.: В. А. Смолій та ін. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М. П. Коць, 2003. – С. 267–275; Ващенко І. М. «Справа» польських педагогів Києва 1930–1931 рр. – маловідома сторінка антипольських репресій 1930-х рр. // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер.: Історія: Зб. наук. праць / За ред. П. С. Григорчука. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2004. – Вип. 8. – С. 299–303; Петровський Е. Іван Іванович Погорілий (1899–1937): трагічна доля керівника кафедри історії України Одеського університету // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць / Ін-т історії України НАН України; Редкол.: С. В. Кульчицький (відп. ред.) та ін. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – Вип. 12. – С. 380–388; Петровський Е. Кадрова ситуація на історичному факультеті Одеського державного університету в 1930-х роках // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. праць / Ін-т історії України НАН України; Редкол.: С. В. Кульчицький (відп. ред.) та ін. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. – Вип. 13. – С. 260–273; Бринош І. В., Петровський Е. П. Біль минулого: Нариси з історії репресій 1930-х років серед освітань Одеської області (Іванівський район) / Одеська обл. редкол. сер. «Реабілітовані історією»; Ред. В. М. Хмарський. – Одеса: СМІЛ, 2006. – 224 с.: іл.; Стрижак Є. М. Василь Гоца (1885–1937): сторінки біографії директора Житомирського інституту народної освіти // Наук. записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер.: Історія / За заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця: Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, 2006. – Вип. 10. – С. 138–144; та ін.

33. Марочко В., Хілліг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). – К.: Наук. світ, 2003. – 302 с.

34. Нікольський В. М. Національні аспекти політичних репресій 1937 р. в Україні // Укр. іст. журн. – 2001. – № 2. – С. 74–89; Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.): Історико-статистичне дослідження. – Донецьк: Вид-во Донец. нац. ун-ту, 2003. – 623 с.

35. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст.: Історичні нариси / Ін-т історії України НАН України; Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. Б. Бикова, С. І. Білокінь та ін.; Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2002. – С. 426–433.

36. Новохатько Л. М. Національний аспект доктрини «соціалістичної реконструкції»: спроба історико-теоретичного переосмислення. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1997. – 109 с.; Новохатько Л. М. Проблеми соціально-економічного і культурного розвитку України в контексті національної політики (20–30-ті рр. ХХ ст.). – К.: СТИЛОС, 1998. – 316 с.; Єфіменко Г. Г. Зміни в національній політиці ЦК ВКП(б) в Україні (1932–1938) // Укр. іст. журн. – 2000. – № 2. – С. 82–93; № 4. – С. 37–47; Єфіменко Г. Г. Національна політика керівництва ВКП(б) в Україні 1932–1938 рр. (освіта та наука). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2000. – 72 с.; Єфіменко Г. Г. Зміна векторів у національній політиці Москви в голодоморний 1933 р. // Укр.

іст. журн. – 2003. – № 5. – С. 25–50.

37. Тарапон О. А. Становище та діяльність літературно-мистецької інтелігенції України в умовах українізації (1923 – початок 1930-х рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1999. – 20 с.; Богінська І. В. Педагогічні кадри Донбасу і політика українізації (1920–1930-ті рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 – Історія України. – Донецьк, 2000. – 18 с.; Шипович М. А. Літературно-мистецька інтелігенція України у 1920-ті роки: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Донецьк, 2000. – 20 с.; Осмоловська О. Ю. Державна політика щодо професорсько-викладацьких кадрів радянської України (1920 – 1930-ті рр.): Дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01 – Історія України / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 202 с.

38. Ищенко И. И. Политическая деятельность А. Я. Шумского на Украине: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Днепропетровск, 1992. – 19 с.; Шарпаций В. Г. Діяльність М. О. Скрипника на чолі Наркомату освіти Радянської України (1927–1933 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Запорізь. держ. ун-т. – Запоріжжя, 1994. – 17 с.

39. Чирва Ю. І. Розвиток народної освіти України (1917–1932 рр.): Історіографія проблеми: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1995. – 18 с.; Ситніков О. П. Освіта в Українській СРР (1920-ті роки): історіографія: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003. – 15 с.

40. Мірошніченко М. І. Вища школа Радянської України в 1920–1928 рр.: проблеми розвитку, досвід, уроки: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1993. – 16 с.; Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. 07.00.01 – Історія України / Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2001. – 39 с.; Борисов В. Л. Становлення та розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920–1933 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.

41. Даниленко В. М., Кузьменко М. М. Науково-педагогічна інтелігенція в роки голоду // Укр. іст. журн. – 2003. – № 5. – С. 145–155; Кузьменко М. М. Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20–30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень. – Донецьк: Норд-Прес, 2004. – 455 с.; Кузьменко М. М. Науково-педагогічна інтелігенція УСРР 20–30-х рр. XX ст.: еволюція соціально-історичного типу: Дис. ... д-ра іст. наук. 07.00.01 – Історія України / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2005. – 448 с.

Тетяна Чубіна

ФЕЛІКС ПОТОЦЬКИЙ: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА

Відомий і цікавий рід Потоцьких герба Пилява, один з найпотужніших в Речі Посполитій, відіграв велику роль у політичному, воєнному, соціально-економічному та культурному житті багатьох європейських держав. Тому мета даної статті – розкрити сторінки життя Фелікса Казимира Потоцького, одного з представників цього знатного польського роду.

Фрагментарні згадки про Фелікса Потоцького як у польській, так і вітчизняній історіографії¹, а також відсутність всебічного наукового висвітлення історії роду Потоцьких спонукали до даної наукової розвідки. Переклади польських джерел автор робила самостійно.

Фелікс (Felicjan, Szczyński) Казимир Потоцький, граф Пилява (? – 1702), воевода, потім краківський каштелян, польний гетьман, пізніше великий коронний гетьман. Фелікс був молодшим сином Станіслава Ревери від його першого шлюбу із Софією з родини Калиновських, братом польного гетьмана коронного Анджея². 1 жовтня 1655 р. Ф. Потоцький отримав корогву після Лукаша Гуревича. У 1657 р. брав участь у воєнних походах під керівництвом польного коронного гетьмана Єжи Любомирського. Ф. Потоцький був і в поході 1660 р. у складі дивізії свого батька, керував його полком кінноти. За управління свого батька Ф. Потоцький мав у ті часи (до 1667 р.) драгунську корогву. У кінці серпня – на початку вересня батько направив його з 2000 кінноти проти полковника Івана Вертелецького, одночасно об'єднавшись з висланим любомирським полковником Єжи Сокольницьким, що керував 2000 солдатів. Обидва здобули укріплений табір Вертелецького і розбили його. 14 вересня під Любаром під час перших зіткнень з армією Шереметьєва Ф. Потоцький з власної волі прибув на місце бою у товаристві кількох охочих і бився із завзяттям. 16 і 26 вересня він брав участь у боях на чолі